

herria

malean aldapaduna. Izan ere, natura irakurtzen zuten begiek, hitzak jartzen zizkieten paisaian agertzen ziren elementu ezberdinei, eta nola ez, bertako animalia eta landareei. Deigarria da oso, Maximok zenbat landare izen izendatzen dituen mapan. Guztia, noski, Hondarribiko euskarari duten izenarekin: *Itxeberri-goiko txiostua* (hunta), *Martitxe kaudanak* (gurbitzak), *zaziya* (sasia), *otsolarra* (?), *Irukantoko zeskak* (lezka), *baxa-kanabela* (*Phragmites*-ak), *sabi-belarra* (*Fucus* generoko alga klase bat)... baina, hori guzti bultzatzen zuten izenak izendatzeko erabiltzen zituzten guneak izendatzen ditu: *Farolako pitegiya*, *Domingotxoneko gasteagiya*, *Esteusko zagardiya*,

Esteusko oyana, *Ivaneko belar-sorua*, *iratze tokiyak* edota otea jasotzeko guneak ere, "otaskarako onak" zirenak. Baina behin lupa jarrita, mapa ikusten duenak luparen maila ere ikus dezake oteel begiratuta. Izan ere, Maximoren zatit ote guztia ez ziren berdinak, eta oteen barruan ere ote espezie ezberdinak eta horiek aurki zitezkeen lekuak kokatzen eta alpatzen ditu: ote suriya eta ote belxa, Alegia, *Ulex europaeus* eta *Ulex minor*. Egun, bilatuko bagenu, kostata aurkituko genuke Hondarribian (eta Euskal Herriko herri gehienetan) bi oteak ezberdintzen dituen pertsonarik, eta gaitzen artean, otea bera ezagutzen duenik aurkitu gero, gaitz erdi!

Maximo Sagartzazuren mapak, beraz, herriko paisaiak urte gutxian izan duen aldaketa ikusteko neurgailu aparta dira, eta, era berean, gizarte baten begirada islatzen duten plano ederrak. Joandako garai baten kontakizuna dira

Maximok egindako planoek begirada ezberdin bat dute. Natura irakurtzen duten begiekin egindakoak dira. Fokua herrian, eraikitzen duten begirada islatzen duten plano ederrak. Joandako garai baten kontakizuna dira

Sagartzazuren mapak herriko paisaiak urte gutxian izan duen aldaketa ikusteko neurgailu aparta dira, eta, era berean, gizarte baten begirada islatzen duten plano ederrak. Joandako garai baten kontakizuna dira

Izan ere, aurretik esan bezala, natura ezagutzeak etxerako gartainak, iratzra, otea, belarra... nondik hartu jakiteko aukera ematen zuen, eta hori belaualdiz belaualdiz erakusten zen. Eta guzti bera gertatzen zen animaliekin ere. *Sabi-belarra* jaten duen arraina ("salpa" izenekoa) da *sabia* eta *sabiak* zeuden Jaizkibelgo arroken eremuak *sabi-ardi* du izena. Eta planotan izendatzen dira ere, esaterako, *kardieruak* iragotzen ziren lekuak (karnabak pasatzen zitezkeenak eta sube tokiyak. Baita, *ixirila-txuriya*, *karramarruak*, *almeja tokiyak*, *tretxo tokiyak*... edota *Hendaia*ko haretzetan *txingeruak* eta *zariari tiraka* ibiltzen zirenak, euren marrazki eta guzti.

AURKIKUNTZA EDERRA MAPARI ESER

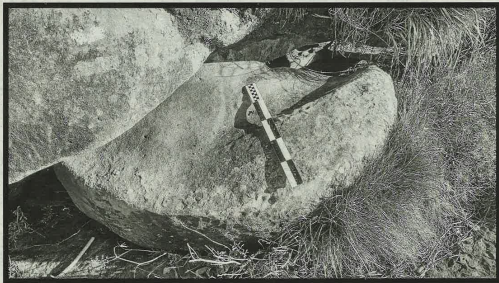
Maximo Sagartzazuren mapak, beraz, herriko paisaiak urte gutxian izan duen aldaketa ikusteko neurgailu aparta dira, eta, era berean, gizarte baten begirada islatzen duten plano ederrak, egungo ezagutzarekin edozein herriarek neke egingo lituzkeen izan ere, Maximoren mapak, igarotako gizarte eta bizimodu baten marrazki eta hitzez eginko kontakizuna dira.

Maximok buruan zuen gutzia ez da mapan islatzen, eta bere bilobek ere hala adierazi digute. Hondarribiko mapa egin zenean Juan San Martinek elkarriketatua izan zen, eta sekulako informazioa eman zion herriko leku-izenak bertan kokatzeko. Attona Maximo, alabaina, joan zen 1999. urtean hil zen. Plano moduan utzi zuen ondareak, ordea, oraindik ere ezustekoak emateko asmoa du.

Eta horren adibide da duela gutxi berak buruturiko lanari esker egindako aurkikuntza: mapei esker, errotrariak egiteko erabilitako harrobi zaharra aurkitu da lehen aldiz Jaizkibelen. Errotrariak egiteko harrobiak ez baitira edozein harrobi, eta ez baitira edozein lekutan aurkitzen. Harri gutxiak ez baitute balio errotrariak egiteko, ezta leku gutxiak ere. Errotrariak errotan ardatza ziren, eta errotrak iragandako gizarte bateko elementu garrantzitsuak; errotrariak, beraz, mimos ez ondo pentsatua egin beharrekoak ziren.

1803ko Madozen dokumentu batek aipatzen du Jaizkibelgo harriak errotrariak egiteko aproposak direla, eta bertan egiten zirela. Geroztik ere XIX. mendeko dokumentu ezberdinetan aurkitu zen aipu bera, ziur asko 1803kotik jasotakoa. Baina errotrariak egiten ziren harrobien arrastorik ez zen ezagutzen egundaino Hondarribian. Hondarribiko zaharrenek ere ez zuten sekula entzun inoiz errotrari harrobirik bertan izan zenik, ahokotasunen informazioa ere galdu egiten baita denborarekin, eta hala esperantza gutxiak galduak ziren hori aurkitzeko.

Maximoren planoei, ordea, berriro ere piztu zuten garra. Izan ere, bere mapetako hirutan garbi agertzen da "errotrari" izeneko arroka. Maximok bere aitonatik jaso zuela informazioa jakinda, XIX. mendera egingo genuke salto. Eta hor, mende hasieran aipatzen dira errotrari harrobiak dokumentu zaharretan. Eta non aipatzen ditu Maxi-

Sagarazaren mapei esker, errotrariak egiteko erabilitako harrobi zaharra aurkitu da lehen aldiz Jaizkibelen. Hainbat harrobi aurkitu baina topatu diren Aranzadiako kideak.

ARANZADI ZIENTZIA ELKARTIA

mok "errotrari" leku-izenak? Non eta marearteko gunean, Euskal Herriko leku gutxitan bezala, itsasotik barrena errotrariak barkuz ateratzeko guneetan. Baina mapez gain, ordea, aurretik Maximori leku-izenen buruz egindako elkarrizketa batean ere berak egindako alperena aurkitu zen: «Bi omen dira ["errotrari"] leku-izenak ari da]. Arrixabal eta Askoandi artean kokatua bata, eta, bestea, Errotazain eta Iruarrita artean».

Pista horiekin gutxiekin errotrariaren harrobia bilatzeko lehen laginketa adostu zen, eta hala Aranzadi Zientzia Elkarteak Javi Castro aditua, Yoseba Alonso, Ramon Muñoz Maximoren familiaren ordezkari moduan, eta lauk abiatu ginen Jaizkibelera duela hila bete eskas. Eta hantxe, Maximok adierazten zituen leku-izenetatik gertu aurki-

tu zen egundaino aurkitu den errotrari harrobia izandakoaren lehen arrastoa: egiten hasi, baina bukatu gabe zegoela hautsitako errotraria topatu genuen.

Europa mailako errotrariaren harrobiak biltzen dituen proiektuaren barnean, 996. harrobia da Jaizkibelgoa. Maparen arrastoak jarraituz, ordea, oso litekeena da oraindik ere harrobi gehiago aurkitzea Jaizkibelgo arroren artean.

Lerro hauek erabili ditzagun, beraz, Maximok biltzan zehar jaso ez zuen omenaditxoa jaso dezan. Inork balorik ematen ez zion garatan, ondareari eman beharreko balioa eta garrantzia ematen asmatu zuelako. Eta nola ez, ondare hori gutxia etorkizunera igarotzea nahi izan zuelako: atzetik aurrera bidea eginaz, kardiñeruek Jaizkibelgo zelaiak iragotzen dituzten bezala.

Mapei esker, errotrariak egiteko erabilitako harrobi zaharra aurkitu da lehen aldiz Jaizkibelen. Errotrariak egiteko harrobiak zituzten berezitasunak kontuan izanda, aurkikuntza ederra da mendiarentzat

Europa mailako errotrariaren harrobiak biltzen dituen proiektuaren barnean, 996. harrobia da Jaizkibelgoa. Maparen arrastoak jarraituz, ordea, oso litekeena da oraindik ere harrobi gehiago aurkitzea bertan

Maximo Sagarazuk 17 mapa gini zifuen, eskuz, boko hamarkadan. Bere etazko egongaien osatutako planok 2-4 metro bitarteko huzara eta 1-2 metruko nabalaria dute. Duda 300 urteko Hondarribiaren detailak mode harrigarrian jasotzen dituzte.

izotzen dituen altxorra da zalentzarik gabe, Sagardazuren ondorengoek mimer jasan dutena. Hauze, planoetako luz.

SAGARZAZU GONZALEZ SENDIA

herria

«ATTONA» MAXIMOREN BIHOTZEKO MAPAK

Iñaki Sanz-Azkué

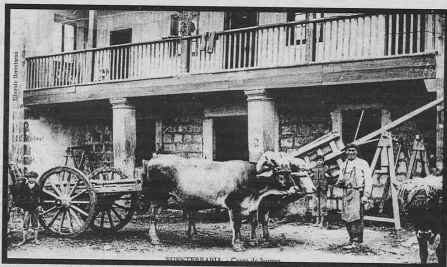
Mapa guztiak ez dira berdinak. Ez ingurunea ezberdina delako bakarrik, baizik eta mapa egiten duen pertsona bakoitzak ez duelako modu berean ikusten bere ingurua. «Attona» Maximo oraindik ere natura irakurtzen zuten pertsonen belaualdikoa zen, inguratzen zuten paisaia begiratzeko modu berezia zuena; eta hala islatzen dute 80ko hamarkadan bere etxeke egongelan marraztu zituen mapak.

Euskarri gizararen hiritartzearekin batera etorri da naturari loturiko ahozko transmisioaren etena, eta bidean galdu dira paisaia kulturalaren parte zirenen leku-izenak, kondairak eta nork jakin zenbat ondare. Maximok apostu propioa egin zuen, eta bere herriko, Hondarribiko, hainbat mapa marraztu zituen, inork eskatu gabe.

Ondarea malte duen edozein pertsonarentzat, al txorrez beterikoa planoa dira. Izan ere, *attona* Maximoren bihotzeko mapak ondarearen gordailu ederrak dira, baina ez hori bakarrik: aurkituNTza berri eta eder bat egiteko tresna ezin hobea ere suertatzen ari dira.

Maximo Sagarazu Ugarte Hondarribian jaio zen, Larramendi-enea baserrian, 1912an. Hainbat arrazoi direla medio, txikia zenetik Maximok betebeharrantzitsua bete zuen etxean: aitonen jakintza guztia jasotzearena. Orduak igaro zituen bere aitonekin XX. mende hasierako Hondarribitik barrena, gora eta behera, herriko eta mendiko bazter txikienetik hasi eta txoko guztietako leku-izen, kontakizun eta jakin beharreko guztiak ezagutzen. Aitaren eta Maximoko baina bi belaualdi lehenago jaiotako bere aitonen istorioek betetzen zituzten bere eguneko ordu asko, eta, elkarrekin igarotako une horiek esker, duela 200 urteko historia haien jabe bihurtu zuen bere burua. Eta ondo gorde zituen denak. Nola gorde, gainera!

80ko hamarkadan, ordea, Maximok nabaritu zuen jada bere begien aurrean ikusten zuten Hondarribia ez zela bere txikitako herria. Fuskal Herri osoan, eta are gehiago Hondarribian, herriko paisaia aldatzen ari zen, eta gizartea hiritartzen. Eta bere inguruneari, naturari loturik bizi izan zen herriak bizitza begiratzeko betaurerakoak aldatu zituen. Belaualdiz belaualdi, ahoz aho igarotako ondareak

Maximo Sagarazu Hondarribiko Larramendi-enea baserrian jaio zen. Driadan, aitona eta bi bihola agertu dira. Bi mutikotako bat da Maximo. SAGARAZU GONZALEZ SENDA

ez zuen lekuri testuiguru berri hartan. Maximok urteetan jasotako jakintzak berarekin desagertzeko arriskua zuen, eta horren jakitun zen. Ondare oso bat zuen buruan, eta gehiegizko zama zen guztia berarekin galduko zela jakitea. Hori horrela, pausua ematea pentsatu eta mapak marrazten hasi zen Maximo: bere bihotzeko mapak.

Mimoz eta zehaztasun ikargarriaz 17 plano ezberdin egin zituen. Soko hamarkadan, aitonekin ezagutu zuen XX. mende hasierako Hondarribia zuen buruan, eta hala marraztu zituen mapak: eskuz, baina bihotzarekin. Hori gutxi ez, eta Maximok 15-20 koaderno inguru ere idatzi zituen, Hondarribiko auzo guztietako baserriak banan-banan hartu, eta horien historia eta istorioak kontatu. Ez edozein modura gainera: prosa eta bertsoak partekatu zituen hori egiteko.

NATURA IRAKURTZEN DUTEN BEGAK

Prosa eta bertsoz ez. Hitzak, alabaina, badira Maximok marrazturiko mapetan: hitzak eta marrazkiak. Baina, zer

da *attona* Maximoren mapak horren bereziak egiten dituen hori?

Hartu, irakurle, minutu erdi irakurtzen jarraitu aurretik, eta hausnartu: zure herriko planoa egin beharko bazenu, zer marraztuko zenuke? Zer da zure begiek ikusten dutena? Zer da zure buak gordetzen duena?

Maximok egindako planoez begirada ezberdin bat dute. Natura irakurtzen duten begiekin egindakoak dira. Fokus herrian, eraikuntzetan eta errepideetan baino, paisaia jartzen dutenak. Bera bizi zen ingurunearekin lotura estua zuten belaualdikoez zuten begirada bera zuen. Natura zegoen erdigunean.

Egungo hiritar baten ikuspuntutik oso zaila suertatzen da herriko erdigunetik kanpo dagoena marraztea. Dena baita belarra edo basoa ezberdintzen ez dakiten begientzat. Txori guztiak dira "txori", eta paisaia gizakiak bizitzeko duen atze-oihala.

Natura irakurtzen zuten begiek, ordea, beste modu batera ikusten zituzten gauzak. Ezberdintzen zituzten lan-

AKARTECI-

BLANKENIA. PAULO JOROA. ALA GUNDURIK. ZE ME ALABI KOI-
EK CULIAR GUTUJA BERE EMATE HONAKI EMATE,
HOREKO. ZECOTARI. ETORRI ZITZAN AMERIKETAKO. MUTIL ZAKAR. BURE EDO
GARBONAK HIRIPIA KETIA.

OLAITO ZAKAR BERE ANAI ALABURIA HILLOKIN ZAKARA AMERIKANEN BIKAI.
JO ZUTEN KAKOL ALABIA. JO MUTIL EN JOE. JOE. BERTAN BILDI BIRE BERA GUTU.
BEROZ ZECOTAKO HONAKI ZAN LUTEN. PAI. ANAI. SOY LORENTON BAI LOREAN
SOY JOE KIN. EN BIL. ZIKOTAK. ASP. IN. KOTI. BAI ZIKOTAKO HIRIPIA
KABER BERTAKO. BERTAKO BERTAKO BERTAKO BERTAKO BERTAKO BERTAKO
JO BERTAKO. BERTAKO BERTAKO BERTAKO BERTAKO BERTAKO BERTAKO
GOTRI. BERTAKO BERTAKO BERTAKO BERTAKO BERTAKO BERTAKO
BERTAKO BERTAKO BERTAKO BERTAKO BERTAKO BERTAKO
MAMULA. DOMINGOEN BIL. JOE. BERTAKO BERTAKO BERTAKO BERTAKO
JO BERTAKO. BERTAKO BERTAKO BERTAKO BERTAKO BERTAKO BERTAKO
BERTAKO BERTAKO BERTAKO BERTAKO BERTAKO BERTAKO

BLANKENIA. PAULO JOROA.

ALA GUNDURIK.

ZE ME ALABI KOI-

BEROZ ZECOTAKO.

BERTAKO BERTAKO.

BERTAKO BERTAKO.

BERTAKO BERTAKO.

BERTAKO BERTAKO.

dareak, basoak, arrantzatzeko arrakoa onak, eta iratzeta eta otea motetako gu- ne aproposak. Naturatik ateratzen zi- tuzten bitarteko baliabide asko, eta, horretarako, ezinbestekoa zen inguru- nea ondo ezagutzea: irakurtzea.

IKARAGARRIZKO INFORMAZIO PILA BILDTA

Hala, ez da harritzekoa egun Maximo- ren mapa hartzen duen edonork txun- dituta begietara hark egindako lanari. "Lupa" rekin begiratutako paisaia ma- rraztu zuten: bizi oso bat herri batera muhurtuta zegoen. Maximoren mun- dia planoan bakartzen erakusten zen.

Planoen artean batzuk Hondarribia osokoak dira. Besteak, berriz, herriko eremu batetako baino ez. Baina gu- tiak ezagutari bereizgarri bat dute: ika- ragarriko informazioa. Maximok bur- uz egindako denak. Banan-banan marraztu zituen herriko etxe eta baze-

rriri guztiak. Horietaiko gehienak euren izenarekin, eta horietara tristetako bide, bide xiorrak, gurdibitriak, erri birlak eta bide-gurutzeak ezberdinduz. Bertan ikus daitezke ere herriko harrobiak zi- renak, baserri bakoitzaren gobara-ittu- rriyak eta herriko erreka guztien ibilbi- duak eta zeuden lekuan jarriak.

Edozeinen begietara, ordea, beste gauza askok ere deitzen dute arreta. Esaterako, Jaizkibel mendia eta Jaizu- biako paduretako eremu ezberdinei buruz ematen duen informazioak. Del- garria da mapan zehar aurki daitekeen lekua-izen edo toponimo kopurua. Jaiz- kibelgo kostako leorrea jarraituz soilik, itsasoari begira dauden arrokak baka- rrik kontuan izanik, 150 lekua-izenetik

gora kokatzen ditu, bakoitza dagokion tokian, eta askotan dagokion arrokari bertan. Mendiaren barrena eta baserri eremuan sartuta, izen kopurua lau- koitzu egiten da erraz: kontaezina da- ra bertan agertzen diren toponimoak. Baina hori gutxi balitz, itsas labarretako gu- ne batzuetan mareaen arabera arrokak maila ezberdinetan marrazten ditu euren izenekin. Alegia, marea go- ran ala behean izan, ikusten diren arrokak ezberdinak dira, eta beraz, to- ponimoak itsaso barruan geratzen di- ra. Eta horietan, itsasertzeako arroka ho- rien izenetan, badira sarri errepikatzen diren hitzak: *arri*, *xabal*, *altua* eta *plan- taña*, esaterako. Baina, *plantaña*? Zer da *plantaña*?

NATURA IRAKURTZEN DUTENEN HIZTETIA

Plantaña edo *plantaína* lurretik itsaso- ra sartzen den harri orrazeta da. Nor-

Lertzoan gainean, ezkerretara, Maximo Sagarnak Hondarribiko webetasunet- betea idazirikiko leordenen baten orrialdea. Gurtia 15-20 leordenen urti- situen. Benetako albortza. Bakuin aldean, Jaizkibel mendiko leordenen irudia. SAGARNAKU GONZALEZ ENDA VIA BILU AZKUE

